

**“ISLOM VA FAROBIYNING “FOZIL ODAMLAR SHAHRI”
ASARIDA AQL” MAVZUSI**

Yunuskho‘ja Orifakhon Yo‘ldoshkhon qizi

Toshkent Islom Instituti 2018-yil bitiruvchisi, mustaqil izlanuvchi

E-mail: yorifa1991@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada insonning aql aslida kim tarafidan berilgani, va bu aqlni qanday ishlatish kerakligini oyat va hadisdan dalil keltirilgan. Farobiyning asarida aqlga sharx va uning turlari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: aql nima, islom, oyat, hadis, Farobiy asari, aqlning turlari.

Islomda psixologiya va u o‘rganadigan aql tushunchasi qanchalar muhim ekanini oyatlar va hadislar asosida so‘ngida esa ulamolarning fikrlaridan iqtiboslar keltirib mavzuni yortib beramiz.

“Aql” so‘zi aslida tuyani ketib qolishidan qaytarish uchun bog‘lab qo‘yishdan olingan. Aql egasini zararli narsalardan man qiladi. “Aql” lafzining ta’riflari ham turlicha. Birinchidan- narsalarning haqiqatini idrok qilish bo‘lib, u ilmning suratidan iborat bo‘ladi. Ikkinchidan- ilmlarni idrok etuvchi bilimdir. Ilmni qabul qilish uchun tayyorlangan quvvat ham “aql” deyiladi. Aql Alloh taolo insonga ato etgan quvvat va tabiiy his bo‘lib, u ila nazariy ishlarni idrok etib hayvondan ajralib turadi. Boshqa bir ta’rifda esa “Aql qalb yoki miyyadagi ruhoniy nur bo‘lib, uning vositasida zaruriy ilmlar idrok qilinadi” deyilgan⁵.

Qur’oni kariymning oyatlarida aql haqida ko‘plab zikr qilingan jumladan Zumar surasining 9-oyatida Alloh taolo shunday marhamat qiladi: “Yo‘qsa, u kechalari ibodat qilib, sajda etgan, bedor holida oxiratdan qo‘rqib, Robbining rahmatidan umidvor bo‘lgan odamga tengmi?! “Biladiganlar bilan bilmaydiganlar teng

⁵ Odoblar xazinasi 2J. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. “Hilol –Nashr”nashriyoti, 2017. B-327.

bo‘larmidi?!” deb ayt. Albatta, aql egalarigina eslarlar.”⁶. “O‘z nafsiga nazar solish orqali psixologiya ilmiga yetib boriladi. Bu ilm esa insondagi his-tuyg‘ular, sezgi-hayajonlar va boshqa ko‘pgina xolatlarni o‘rganadi”⁷. “Qur’oni Karimda aqlga taalluqli so‘zlar 50 marta ishlatilgan. “Aql egalari” degan jumla esa 10 marta ishlatilgan. Shuning o‘zi ham Qur’on aqlga katta e’tibor berganining dalilidir”⁸. Aql haqidagi oyatlardan bazilarini misol qilsak:

“Biz senga nozil qilgan Kitob muborakdir. Aql egalari uning oyatlarini tadabbur qilishlari va eslashlari uchundir” (Sod surasi 29-oyat).

“Ushbu misollarni Biz odamlar uchun keltirurmiz. Lekin ularga olimlardan o‘zgalarning aqllari yetmas” (Ankabut surasi 43-oyat). Oyatlardan dalil qilgach endi hadislardan ham bazi dalillarni keltiramiz:

Baro ibn Ozib roziyallohu anhu rivoyat qiladilar: “Rasululloh sollallohu alayhi vasallam aytgandilar: “Maloikalar Alloh subhanahu va taologa toatda aql bilan jiddu jahd qilishdi. Bani Odamning mo‘minlari aqllari miqdoricha jiddu jahd qilishdi. Alloh azza va jallaning toatida ularning amali ko‘proqlari aqli to‘liqroqlaridir”

Rasululloh sollallohu alayhi vasallam boshqa bir hadisda: “Oqil odam Allohga iymon keltrigan, rasullarni tasdiqlagan va toatida amal qilgan kishidir”⁹ dedilar. Iyoz ibn Halifadan rivoyat qilinadi: “Ali roziyallohu anhuning Siffiynda shunda deganlarini eshitdim: “Aql qallda bo‘ladi” deganlar. (Adabul Mufrad dan).

Islom dini insonning hamma narsasini hatto aqlini ham muhofaza etgan. Chunki insonni o‘zi aziz va mukarram qilib yaratilgandir, unga tegishli hamma narsa kamsitilishi mumkin emas. Vahb ibn Munabbah rohimahulloh aytdilar: “Kishining tafakkuri uzaysa, biladi, bilsa, amal qiladi” deganlar¹⁰. Insonning tafakkuri uzayishi natijasida aqli o‘sadi, aqli yuksalgan kishining iymoni mustahkam bo‘ladi. Bular bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqdir.

Farobiy o‘z asarida aqlga shunday ta’rif beradi:

⁶ Tafsiri Hilol . Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Hilol-Nashr” nashriyoti, 2016. Bundan keyingi tafsirlar hammasi shu kitobdan olingan.

⁷ Iymon kitobi. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Hilol-Nashr” nashriyoti, 2016. B-41.

⁸ Iymon kitobi. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Hilol-Nashr” nashriyoti, 2016. B-19.

⁹ Ihyou ulumiddiyn. Abu Homid Muhammad ibn Muhammad G’azzoliy. Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2016. B-194-195.

¹⁰ Mukoshafatul qulub. Abu Homid G’azzoliy. Toshkent Islom Universiteti, 2015.B-225.

Insonda avvalo o‘zini hayotiga g‘izo bo‘ladigan tuyg‘ular paydo bo‘ladi. Keyin esa ularni birlashtirib turadigan hayollar bo‘lib. Undan so‘ng esa aql quvvati yuzaga keladi. Shu aqli tufayli yaxshi-yomon, chiroyli-xunuk va boshqa ilmlarni hosil qiladi. Shu aql quvvati unga orzu va boshqa quvvatlarni sezishga sabab bo‘ladi deydi. Qalb bilan butun tana idora qilib turilsa, ikkinchi darajada miyya turadi va u qalbning hizmatchisidir. Farobiy inson intellektini-aqlini, fikr maydonini- Quvvat degan. Idrokni esa- qabul qilish salohiyati deya baholagan. Nutqli insonning ma’qulot – aqliy olami tuzilishi turlarini quydagicha tasniflagan.

1. Aql bilquvvat (salohiyat) tushunchalar.
2. Fe’lli aql (amaliy aql)- aktual intellekt.
3. Aqli mun-fail (passiv intellekt)- moddiy aql .
4. Faol aql (aktiv aql).
5. Aql mujarrada- amaliy aqlning fikrlash quvvati.

Fikrlash quvvati amaliy va nazariy bo‘ladi. Amaliy fikrlash quvvati nazariy fikrlash quvvatiga xizmat qiladi. Nazariy fikrlash quvvati insonni baxt-saodatga yetkazadi. Mana shu uch quvvat intiluvchi quvvatdan foydalanadi. Intiluvchi quvvat yordamisiz hissiy, tassavur va fikrlash quvvatlari harakat qilmaydi. Fikrlash quvvati baxt-saodatga yetishni maqsad qilar ekan, u intilish quvvatiga farmon beradi, fikrlash quvvati tasavvur yordamida baxt-saodatga yetishuv uchun qanday ish-harakatlar qilish zarurligini bilib oladi. Bular go‘zal, olijanob, ezgu ishlardir¹¹. Xulosa: Ali roziyallohu anhu: “Aqlni ikki xil bildim: biri-tabiiy, ikkinchisi-kasbiy. Tabiiy aql bo‘lmasa, kasb qilingani foyda bermaydi. Xuddi ko‘r ko‘zga quyosh foydasi yo‘q kabidir” deganlar.

FOYDALANILGAN MANBAALAR RO‘YXATI:

1. Tafsiri Hilol . Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Hilol-Nashr” nashriyoti, 2016.
2. Odoblar xazinasi 2J. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Hilol – Nashr”nashriyoti, 2017.

¹¹ Fozil odamlar shaxri 22-bob. Abu Nasr Farobiy. Yangi asr avlodi 2016. B-228-230

3. Iymon kitobi. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. “Hilol-Nashr” nashriyoti, 2016
4. Solihlar gulshani. Xoniy al-Hajj. G‘ofur G‘ulom nashriyoti, 2019.
5. Mukoshafatul qulub. Abu Homid G‘azzoliy. Toshkent Islom Unversiteti, 2015.
6. Fozil odamlar shaxri 22-bob. Abu Nasr Farobiy. Yangi asr avlodi 2016.
7. Ihyou ulumiddiyn. Abu Homid Muhammad ibn Muhammad G‘azzoliy. Toshkent islom unversiteti nashriyoti, 2016.

